

معنی کتیبه: من وقایع را در این مسجد نوشتم تا هر کس که بعد از صد سال به این محل می‌آید آنها را بخواند و من تاریخش را بر سنگی به صورت کنده کاری نوشتم و تاریخ آن هفتصد و سی و سه هجرت است (۲-۱۳۳۲ م). مضمون کتیبه سمت چپ پنجره چنین است:

«(این) مسجیدی است عظیم از سنگ کنده کار

استاد این عمل، ملک‌شاه نامدار

از دم تیشه این همه نقاشیش بکرد

دستش درست باد، خدایش نگاه دار» (۲۲)

معنی کتیبه: این مسجد بزرگ از سنگ کنده کاری است، استاد این کار ملک‌شاه معروف است و او همه تزئیناتش را با نوک تیشه ساخته است، دست او درد نکند و خدا نگهدارش باشد. ذکر نام شخص در ابتدای کتیبه‌ها در معماری دوره اسلامی تا این زمان رایج نبوده است، (۲۳) اگر چه کلمه (من) در بیت اول شعر سمت راست پنجره به ملک‌شاه صنعتگر برمی‌گردد.

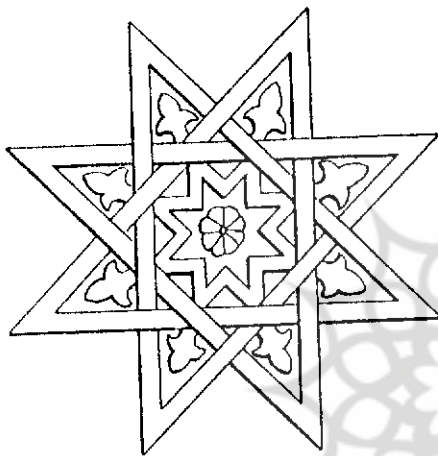
کتیبه اصلی فخرالدین رستم در بالای درگاه به عربی است. مسجد علی در قهرود شباهت زیادی با مسجد اسنق دارد. این مسجد دری با تاریخ ۷۰۰/۱۳۰۰ دارد که اشعار فارسی روی آن این موضوع را بیان می‌کند که مؤسس محلی آن نقل می‌کند، ابتدا شخصی خواب دیده و او این مسجد را بنا کند. چنین به نظر می‌رسد که بناهای دارای کتیبه‌های فارسی دوره مغول فقط در نواحی مرکزی و شرقی گزارش شده‌اند. کاروانسرائی در ۲۷ کیلومتری شمال مرند واقع شده که هم‌زمان با مسجد اسنق بوده و دارای کتیبه‌ای فارسی است که شباهت زیادی به کتیبه‌های مسجد اسنق دارد. (۲۴)

دو کتیبه فارسی در آنی (Ani) گزارش شده است، یکی از آنها یارلیق ابوسعید (Yarlıgh Abu Saeid) در مسجد منوچهر (۲۵) و دیگری توافقتنامه بازرگانی شدادید سلطان از مسجد ابوالعمران (Abulmacmaran) است. (۲۶) اشعار فارسی همچنین در ورودی قبر کیکاووس در بیمارستانش، در سیواس (Sivas) وجود دارد. استفاده از زبان فارسی در سیواس بدون شک به پذیرش فارسی به عنوان زبان ادبی برمی‌گردد.

زبان رسمی دربار در سالهای آخر سلطنت ابوسعید عربی بوده است در صورتیکه نامی از ابوسعید در هیچ یک از کتیبه‌های اسنق برده نشده است و انتخاب کتیبه‌ها از طرف سازنده صورت گرفته است. حد فاصل درو پنجره‌ها در روی دیوار قطعاً به صورت کنده کاری وجود دارد که بیشتر از طرحهایی شامل

گل‌های (ستاره) شش یا هشت پر تشکیل شده‌اند (لوحه ۵۸/۲). گل‌های (ستاره‌ها) کنده کاری شده در هر طرف از دیوارهای ایوان به آن جلوه خاصی داده است. کنده کاری عمیقی که نسبت به این موتیفها اعمال شده در نتیجه سایه روشن برجسته‌ای را القاء می‌کند. (شکل ۳ و ۴).

ستونهای ایوان هر کدام از سه قسمت تشکیل شده‌اند: پایه زنگی شکل، سر ستون مقرنس کاری (لوحه ۵۹/۱) و ساقه با طرح مارپیچ که جهات طرحها در هر ستون یا یکدیگر همخوانی ندارند. از این نوع ستونها در مدرسه حسن در سیرو (Cairo) (۴۰-۱۳۵۶ م) پیدا شده است که این شیوه ستون سازی به نفوذ سلجوقیان آناتولی نسبت داده شده است. (۲۸) موتیف روی ستونها در جهات مختلف در ایران مرکزی و شرقی رایج بوده است. استفاده زیاد از سنگ را می‌توان در مسجد وکیل شیراز دید. (۲۹) در این

شکل ۳- جزئیات تزئینات سمت چپ (جنوبی) انتهای دیوار

مسجد ستونها به صورت ردیفی و هر ردیف ستون دارای تزئینات مارپیچ در یک جهت مختلف همچون ستونهای اسنق می‌باشند.

روی هم رفته ترکیب سر در متناسب و انتخاب و اجرای طرحها دقیقاً کار یک معمار باتجربه و ماهر است. از این نوع طرحهای سنگی در ایران زیاد پیدا نشده است. ولی با این وجود استفاده زیاد از سنگ به عنوان مصالح ساختمانی در آذربایجان بیشتر از سایر قسمت‌های ایران است. کاروانسرای در صرغام (Sarcam) وجود دارد که دارای سردری سنگی (۳۰) با تاریخ ۷۲۲/۱۳۳۲-۲ است و کتیبه آن از سنگ مرمر و حروف ظریف و نازک آن شباهت کمی با کتیبه‌های مسجد جامع اسنق دارد.

شبهات نزدیکی هم با در سنگی دارای کتیبه تعمیری با تاریخ ۷۴۰/۱۲۳۹ در مسجد جامع مرند دارد.^(۳۱) حروف کوتاه و ضخیم کتیبه و ستونهای کوچک با سر ستون به شکل لوزی شبیه ستونهای کوچک چسبیده به دیوار در دو طرف پنجره‌های اسنق هستند (لوحه ۵۹/۱). ممکن است که این کار همان معماری باشد که مسجد اسنق را ساخته است. مسجد جامع شبستر نیز درگاه سنگی بدون تاریخی دارد که دارای مدالیونهای به شکل برگچه و ستونهای کوچک چسبیده به دیوار با سر ستون لوزی است. بنای دیگری که در آذربایجان با مسجد اسنق قابل مقایسه است امام معصوم و رجوی نزدیک مرند است که دارای کتیبه سنگی اما تاریخی احتمالاً قدیمی‌تر از قرن سیزدهم دارد.^(۳۲) از این گذشته مدالیونهای مدور برجسته در اسنق (لوحه ۵۷/۱) با مدالیونهای برجسته در بناهایی نظیر:

شکل ۴- جزئیات تزئینات سمت راست (اصلی) انتهای دیوار

مدرسه چلیقیه (Madrasacifte) در قیصری (Kayseri) (۶۰۲/۱۲۰۵۶) و کاروانسرای آگیزی قره (Agzikara) (۱۲۳۶-۴۶ م) نزدیک شهر آتلی (Akaray)^(۳۳) در آناتولی قابل مقایسه است. این ویژگیها در آذربایجان شوروی نیز بر می‌گردد.

علاوه بر این شبهات نزدیکی هم از بناهای تقسیم بندی کلی درگاه با یکسری بناها دارد. مسجد امام الدین در افشرون (Apshehon) (قرن ۱۴ م) دارای یک درگاه سنگی با دو کتیبه در بالای قوس است و توسط دو کادر مستطیلی احاطه شده‌اند.^(۳۴) نبود بناهایی در آناتولی که درگاه آنها به درگاه ورودی اسنق قابل مقایسه باشد، تعجب آور است. در آناتولی تقریباً همه

درگاهها به شکل ایوان با برجستگی جانبی به منظور حفاظت از سردر ورودی تزئینی می‌باشند ولی ورودی مسجد اسنق در پشت ایوان واقع شده است

بخش داخلی:

بخش داخلی مسجد تقریباً مربع شکل است (شکل ۱، لوحه ۵۹/۲). در دیوار جنوبی آن محراب گچی جدیدی قرار دارد. بالکنی چوبی مقابل ضلع غربی و شمالی برپا شده است. پنج قطعه چوبی دارای کتیبه به زبان عربی و به خط نسخ به بالکن متصل شده است.^(۳۵) آنها از هم مجزا هستند و به هم ارتباطی ندارند. در دو قطعه عبارات «اجازه ندهید شخصی از شما برای اینکه به مسجد بیاید از کار دست بکشد» و «پیغمبر که درود خدا بر او و خاندانش باد، گفت هرکس که یک مسجد برای خدا بسازد، خدا می‌سازد...»^(۳۶) نوشته شده است. در دو قطعه دیگر نام بانی مسجد، فخر الدین محمد و تاریخ شروع آن یعنی ذوالحجه هفتصد و سی و پنج (ژولای ۱۳۳۵) آمده است.^(۳۷) (لوحه ۶۰/۱).

قطعه‌های چوبی دارای ۲۰ سانتیمتر ارتفاع و بین ۷۰-۱۴۰ سانتیمتر طول هستند و دارای دو نوع حاشیه مختلف هستند: یکی حاشیه مستطیلی ساده و دیگری یک حاشیه نواری در انتها دارد. هر دو دارای یک نوع خط می‌باشند. وجود منبر و یا محراب در طرح اصلی آنها روشن نیست. در آناتولی با وجود استفاده از چوب محرابهای چوبی به ندرت پیدا می‌شوند. مسجد جامع ایبانه نزدیک نطنز^(۳۸) یک نمونه منحصر به فرد سلجوقی در ایران شناخته شده است. هیچ نمونه‌ای از این نوع در دوره مغول شناخته نشده است.^(۳۹) این مسأله مهم است که اسنق و ایبانه هر دو از روستاهای دورافتاده‌ای هستند که چوب فراوان دارند. در بیشتر مساجد مهم در شهرهای بزرگتر محرابها از گچ و آجر لعابدار براق یا آجر و کاشی است.

در مرکز مسجد چهار ستون سنگی یک پارچه با سر ستونهای مفرس کاری شده، دو تیر بزرگ چوبی به صورت متقاطع رنگه داشته (لوحه ۶۱/۴) و آنها نیز به ترتیب تیرهای طولی کوتاهتر رنگه داشته و سپس سقف را با تخته چوبهای پهن پوشانده‌اند. این شیوه پوشش سقف به طور معمول در مساجد ستوندار آناتولی نیز رایج بوده است.^(۴۰) مسجد جامع اسنق هر چند که به عنوان یک نمونه مسجد ستوندار سنگی با سقف مسطح مورد توجه است، ولی اهمیت اصلی آن برای معماری ایرانی استفاده زیاد از سنگ است. استفاده از سنگ در آذربایجان در

دوره مغول بیشتر در قسمتهای پایه یا سردر بوده است.^(۴۱) در صورتیکه در نواحی دیگر ایران فقط در فارس است که بناهای متعلق به همین دوره را با دیوار سنگی پیدا می‌کنیم.

تعدادی بنا از خنج^(۴۲) شناخته شده است. قبر شیخ یوسف در جنوب سروستان شیراز و دارای دو سر در از سنگ تراشیده و تاریخ ۷۱۴/۱۳۱۴ و ۶۸۰/۱۲۱۸ می‌باشد.^(۴۳) در سال ۷۵۲/۱۳۵۱ بنایی با نمای سنگی تراشیده (Baytal mashaf) در حیاط مسجد جامع شیراز ساخته شد که جزئیات کنده کاری آن شامل گل و بته در طاقچه‌ها (لوچه ۶۰/۲) همان مدل را نشان می‌دهد. که در سردر بنای سروستان ۷۱۴/۱۳۱۴ وجود داشت.^(۴۴) به نظر نمی‌رسد که بناهای سنگی شیراز از بناهای سنگی آذربایجان تأثیر پذیرفته باشند. در آخر می‌توان چنین قضاوت کرد که نمای مسجد جامع اسنق با بناهای آناتولی بیشتر قابل مقایسه است. کمبود معدن سنگ در ایران، هزینه استخراج و حمل و نقل و بریدن سنگ به عنوان مصالح ساختمانی^(۴۵) ساختن چنین بنایی با پلان منسجم و پیوسته هر چند در مقیاس کوچک نمای مسجد اسنق را بیشتر نشان می‌دهد.

مسجد جامع سرور^(۴۶)

مسجد جامع سرور از بیرون دارای الحاقاتی مربوط به دوره بعدی می‌باشد که به وضوح قابل تشخیص هستند (لوچه ۶۱/۱). تالار بزرگ^(۴۷) ستون‌داری در جنوب غربی، تعدادی اتاقهای کوچک انباری مانند در جنوب شرق و یک مقبره در شمال شرق مسجد ساخته شده است. دیوارها از خشتهای خشک شده در آفتاب ساخته شده و قسمتهای کاه‌گل شده بخش داخلی، با دیوخاب سفید شده است. در سمت راست جنوب شرقی درب چوبی وجود دارد که تاریخ ۹۷۹/۱۵۷۱-۲ را به عدد و توسط حسن نجار امضاء شده است (لوچه ۶۳/۲). مسجد محراب ندارد هر چند که یک ورودی قوس دار از تالار در قسمت میانی دیوار قبله وجود دارد.

شاید موقعی که تالار اصلی به مسجد اضافه شده محراب به خاطر ورودی جدید تخریب شده است. داخل مسجد منبری وجود دارد که دارای کتیبه است (لوچه‌های ۶۲/۱ و ۶۳/۱). بالاتر قطعه کتیبه‌دار (لوچه ۶۲/۲) چنین خوانده شده است:^(۴۸) خدا باز کننده درهاست. کمک و یاری از خداست [الله مفتح الابواب، نصر من الله]. بنای میمون و خجسته مسجد جامع سرور توسط ابراهیم بن علی بن ابراهیم در تاریخ دهم ذیحجه سال ۸۱۱ (۲۷ مارس

۱۴۰۹) بنا شده است.

کتیبه‌های کناری منبر نام حجاج بن محمد علی خواشساری نجار، بخشی از آیه الکرسی (قرآن ۲۵۶، ۲) و آرزوی رحمت و بخشش برای حسن بن حسین بن شعبان سروری و علی بن محمد سروری [اللهم اغفر وارحم حسن بن حسین بن شعبان سروری، اللهم اغفر وارحم علی بن محمد بن علی احمد سروری^(۵۱)] را نشان می‌دهد.

کنده کاری کتیبه‌ها یک شکل نیستند و بالاترین قطعه خوب ساخته نشده است و این در صورتی است که کادرهای باریک قطعه‌های کناری ترتیب و یکنواختی بهتری را نشان می‌دهند (لوچه ۶۳/۱).

سه طرح اصلی در کنار منبر وجود دارد (لوچه‌های ۶۲/۱ و ۶۳/۱). بخش‌هایی از ستاره‌های هشت پر در اطراف پله‌ها و صلیب‌های مورب به صورت صلیب شکسته که توسط حاشیه‌ای از گل و بته احاطه شده‌اند. این نوع طرح‌ها بعداً یکی از بیشترین موتیف‌های رایج در هنر چوب کاری (منبت کاری) دوره تیموری در می‌آید و مخصوصاً در نواحی یزد به اشکال مختلف ظاهر می‌شوند.^(۵۲) چهار ستون چوبی در مرکز مسجد وجود دارد (لوچه ۶۱/۲) که فقط یکی از آنها اصلی و بقیه در تاریخی دیگر به منظور استحکام بیشتر بنا ساخته شده‌اند. ممکن است چنین فرض شود که این چهار ستون هم‌زمان با منبر هستند، یا حداقل اینک آنها جایگزین ستون‌های اولیه مسجد که در سال ۸۱۱/۱۴۰۹ شده‌اند.

آنها هر آنچه را که می‌توان سر ستون نامید را دارند. این سر ستون‌ها را می‌توان با فرم‌های استادانه‌تر سر ستون‌های چسبیده به تیرهای مسجد جامع اولو (ulu) از آفیون قره حصار (Afyon Karahisar) مقایسه نمود. شبکه تیرهای سقف توسط نوارهای نازک چوبی که به صورت صلیب مورب و به شکل لوزی قرار گرفته‌اند، پوشیده شده است (شکل ۵).

مسجد جامع ابیانه که در بالا ذکر گردید،^(۵۴) دارای سقفی پهن و مسطح با ستونهای چوبی است. ستونها دارای سر ستون‌های چهار گوش به شکل پایه دارند. دو مسجد جمعه در یزد یعنی بناقت^(۵۵) و نودوشان^(۵۶) نیز دارای سر ستون‌های چوبی هستند. سرستون‌های این مساجد با شیوه متفاوتی از سر ستون‌های مدور سردر نمایش داده شده‌اند.^(۵۷)

نقشه مساجد جمعه اسنق و سرور مشابه هم هستند (شکل ۱ و ۵). هر کدام از آنها دارای اتاقی مربع با سقف پهن و مسطح

مسجد سستون دار آناتولی دیده شود، تا یک مسجد ساده روستایی باشد. باید این نکته یاد آوری شود که همه مساجد ایرانی با سقف‌های چوبی که در این مقاله آورده شده در دهکده‌های کوهستانی واقع شده‌اند.

تهیه چوب قابل دسترس در اینجا عامل مهمی است که نشان می‌دهد چرا در اکثر شهرهای ایران واقع در حاشیه نیمه صحرائی در مقابل مساجد بزرگ سستون دار آناتولی معادلی ندارند.^(۶۱)

پی نوشت‌ها:

۱- خلاصه معماری این دوره در کتاب

Grabar, Cambridge history of Islam IV (1975) 331 ff

۲- ببینید:

Otto - Dorn. Aus der weltder Islamischen kunst, fest Schrift Kuhnelt (1959)59 ff

۳- ببینید:

Denke . Ars Islamica 2 , 1935, 69 ff, Brenties central Asiatic Journal 15, 1917, 29 ff, And articles by Vornia in Arjhitelturnoe Nasledstvoll. 1958, 16, 1967, and 19, 1972

۴- مسجد میدان، جامع ایبانه در:

K. Fittinghausen . Archaeologica orientalia in memoriam Ernst . Herzfeld (1952)77 ff. pls XI-XII.

۵- ممکن است سلجوقی باشد. خود مسجد منتشر نشده است. اما نظیر مختصر از اتاق مجاور با یک تابوت چوبی کنده کاری شده در Zipail ذکر شده است، بررسیهای تاریخی ۲۰۱۰، ۱۳۵۴، صفحه ۱۴۴ به بعد.

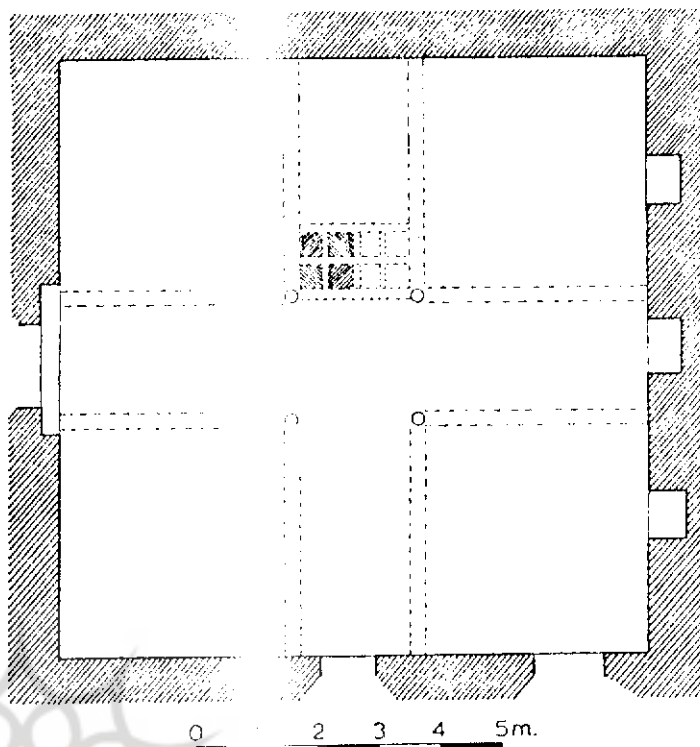
۶- حسن نراقی، آثار تاریخی شهرستان کاشان و نظیر، ۱۳۴۸، ۳۵۶. ستونهای محکم گچی برای نگهداری تیرهای سقف ایجاد شده‌اند. در تاریخ ۷۵۰/۱۳۰۵.۶ در مسجد موجود است.

۷- نودوشان و بناقت در ایرج افشار، یادگارهای یزد، ۱۳۴۸، ۱۵۶، ۵۱۷، ۴۴۲ و ۶۵۲ ذکر شده‌اند.

۸- ببینید: ورجاوند: هنر و مردم، ۱۶۲، ۲۵۳۵.

۹- همان بررسیهای تاریخی، ۱۰ و ۱۳۵۴، ۶، صفحه ۱۳ به بعد.

۱۰- روستای اسنق در حدودالعالم ذکر شده، ترجمه و میونسکوپ، ۱۹۳۷، ۱۴۳. احتمالاً آن را با (اشنویه امروزی در ۶۵ کیلومتری جنوب رضائیه یکی دانسته‌اند. کارنگ (شماره ۱۱ را ببینید) آن را اسنق معرفی کرده زیرا آن را با سراب و میانه ذکر کرده است. ولی در نزهت القلوب مستوفی، ج. ال استرانگ، ۸۷، ۱۹۱۹، هم اشنویه و هم سراب به هم ذکر شده‌اند که توأمأ ارومیه بوده‌اند.

شکل ۵- پلان مسجد ساری سرور

هستند که توسط چهار ستون مرکزی به هم‌داری می‌شوند. تعدادی از مساجد آناتولی نظیر:

جامع سری علی (sari Ali) و جامع بویوک (Buyuk) (۵۸) نزدیک نیچد (Nigde) متعلق به قرن ۱۳ میلادی و مسجدی در برسیم (Barsema) (۵۹) بین قیصریه و سیواس (۹۷۴/۱۵۶۷) از نظر پلان ممکن است با این دو مسجد قابل مقایسه باشند. این مساجد دارای سقف‌های پهن و ستون‌های سنگی هستند و اینکه سقف آنها توسط یک سری قوس‌های ایجاد شده بین ستون‌ها نگهداری می‌شوند با مساجد اسنق سرور اختلاف دارند. مسجدی را که مستقیماً می‌توان با مسجد جامع اسنق و سرور مقایسه کرد مسجد محمود بیک (۱۳۶۶) در روستایی نزدیک کاستامونو (Kasta monu) (۶۰) است.

این مسجد دارای همان پلان وسیع و پهن و مسطح است و سقف آن توسط ستون‌های چوبی یا سبزه‌ستون‌های چوبی با سرستون‌های مقرنس‌کاری نگهداری می‌شوند. اگر چه این مسجد کمی جدیدتر از مسجد اسنق است و این مهم نیست که فرض کنیم اصل مسجد اسنق مربوط به تاریخی باشد که کتیبه آن ذکر کرده است. مسجد اسنق هم می‌تواند به عنوان مسجد چوبی بزرگ و هم

۴۵- عدم تجربه صنعتگر در کار سنگ تراشی می تواند یک عامل باشد.

اگرچه کنده کاران سنگ قبرها مهارتهای بسیار بالایی بنا داشته اند، ویلبر شکلهای سوریه ای کاروانسرای در ضرابخانه (شماره ۳۰) شاید هیچ صنعتگر محلی دارای صلاحیت کار با سنگ مرمر در آن زمان نبوده باشد.

۴۶- سرور در ۱۸ کیلومتری شمال شریف آباد ایکان واقع شده است. مسجد برای اولین بار توسط صادق صمیمی در سال ۱۳۳۸.۴. صفحه ۴۵ به بعد معرفی شده است. از این پس صمیمی

۴۷- برای دیگر نمونه های روستایی ببینید: دوره گذار، آثار ایران ۴، ۱۹۴۹، تصاویر ۱۴۹ به بعد.

۴۸- صمیمی، ۴۷

۴۹- نصر من الله، کمک از خداست» توسط صمیمی حذف شده است.

۵۰- کلمه سرور در کادر به صورت سرالوا داده است، برای بن ابراهیم صمیمی خوانده سرالوری.

۵۱- صمیمی، ۴۸

۵۲- بر در مسجد جامع خونخواه (۱۲۹۰-۸۹۸) ایرج افشار، پیشین، ۶۴۹.

۵۳- Otto Dorn, op . cit , Taf. 3-4

۵۴- شماره ۴.

۵۵- افشار، پیشین، ۴۴۲ به بعد ۶۵۱. تاریخ ۵-۱۲۳۴-۶۳۲ سرور کادربندی چوبی بالای درگاه ورودی پیدا شده است.

۵۶- همان، ۱۵۶ به بعد، ۵۱۷ به بعد، یک پلاک آهنی به درگاه ورودی چسبانده شده که تاریخ ۳-۱۳۳۲-۷۳۳ دارد. مسجد شیستانی زمستانی

سه ماه زمستان پوشیده دارد، با سقفی که تا اندازه ای توسط چهار ستون سنگی، هر کدام با دو متر ارتفاع نگهداری می شود (همان، ۱۵۷).

۵۷- اگرچه جامع بنافت نوارهایی از چوب شبیه به شکل لوزی مسجید سرور را نشان می دهد (همان، ۶۵۱).

۵۸- Gabriel . op. cit , respectively, 254-155.

۵۹- همان، ۹۲.

۶۰- ببینید:

Sel. Asya. Belleten, 10, 1946, 293 ff . Also Bunsal, Turkish and Islamic Architecture (1970)fig. 1a , pl. 39.

۶۱- مقاله حاضر ترجمه مقاله زیر می باشد:

Bernard Goka'n."the friday masques of Ashak and Sarab"Archaeologsche Mitteilungen Aus Iran Band 12 , 1979, pp. 34-54. Taf. 55-64, Detriuh Reimer Verlag , Berlin .

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

لوچ ۱/۵۵ لطاق شماره ۱ امامزاده معصوم ورجوی (مراغه)

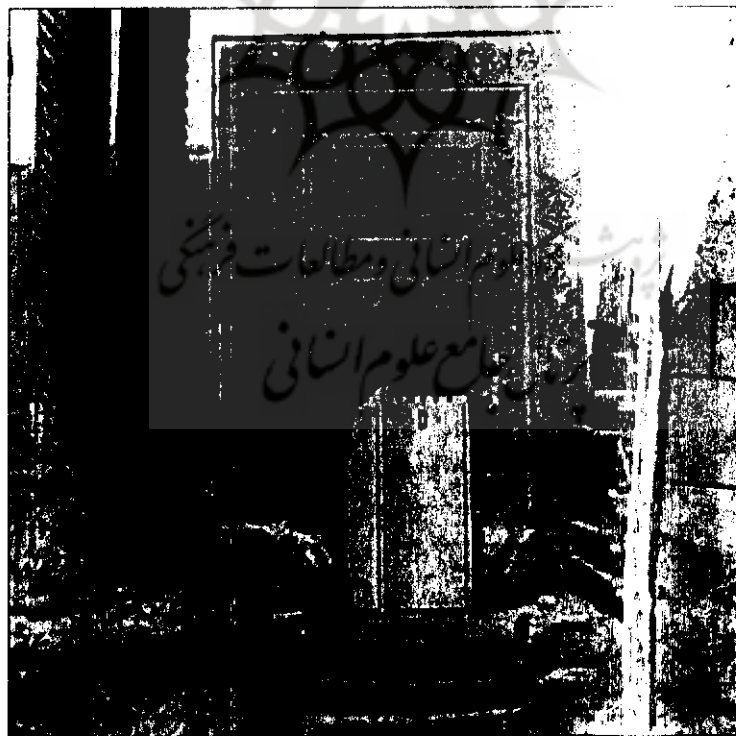

لوچ ۲/۵۵ لطاق شماره ۲ امامزاده معصوم ورجوی (مراغه)

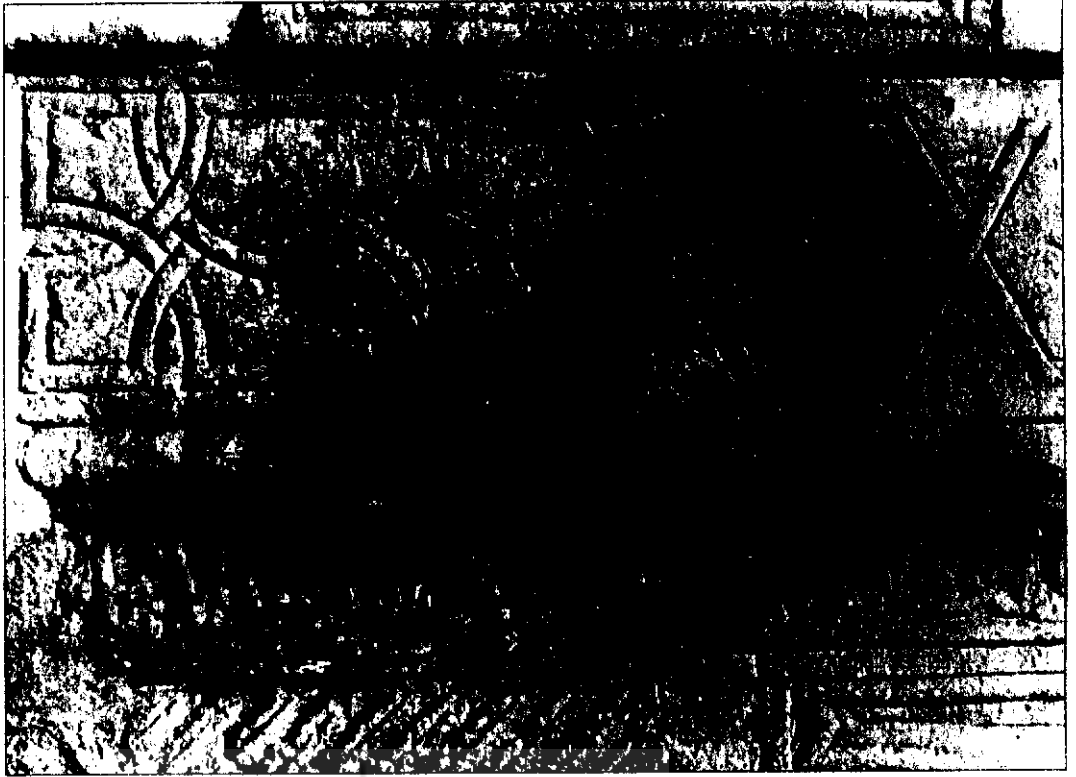

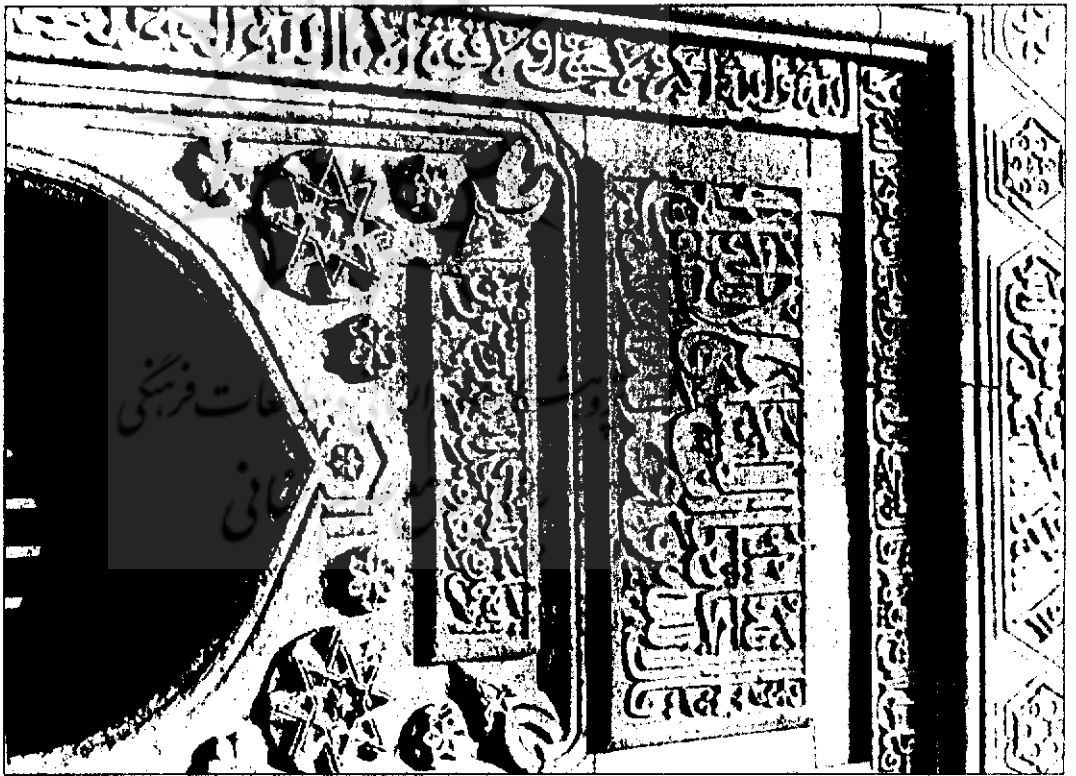
لوحة ۱/۵۶- نمای ورودی مسجد جامع استنق

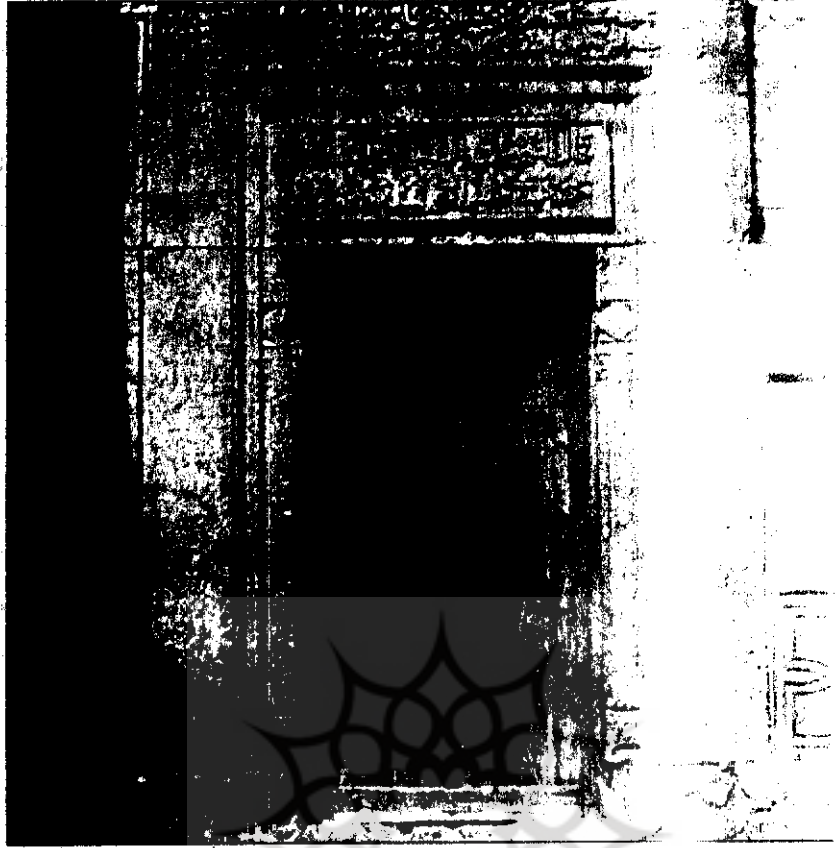
لوحة ۲/۵۶- ورودی مسجد جامع استنق

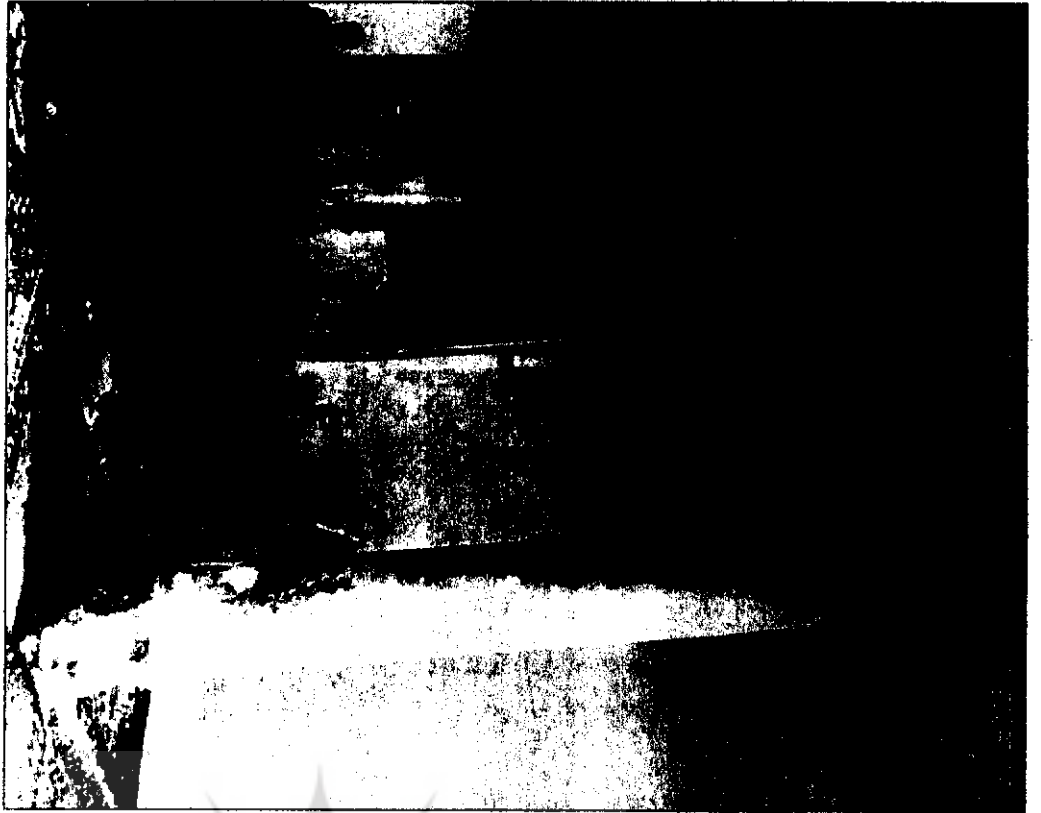
لوحة ۵۷/۲ - جزئیات ورودی مسجد جامع اسبغ

لوحة ۵۷/۱ - جزئیات ورودی مسجد جامع اسبغ

لوحة ۵۸/۲ - قطعه کنده کار شده بین پنجره های مسجد جامع اسنق

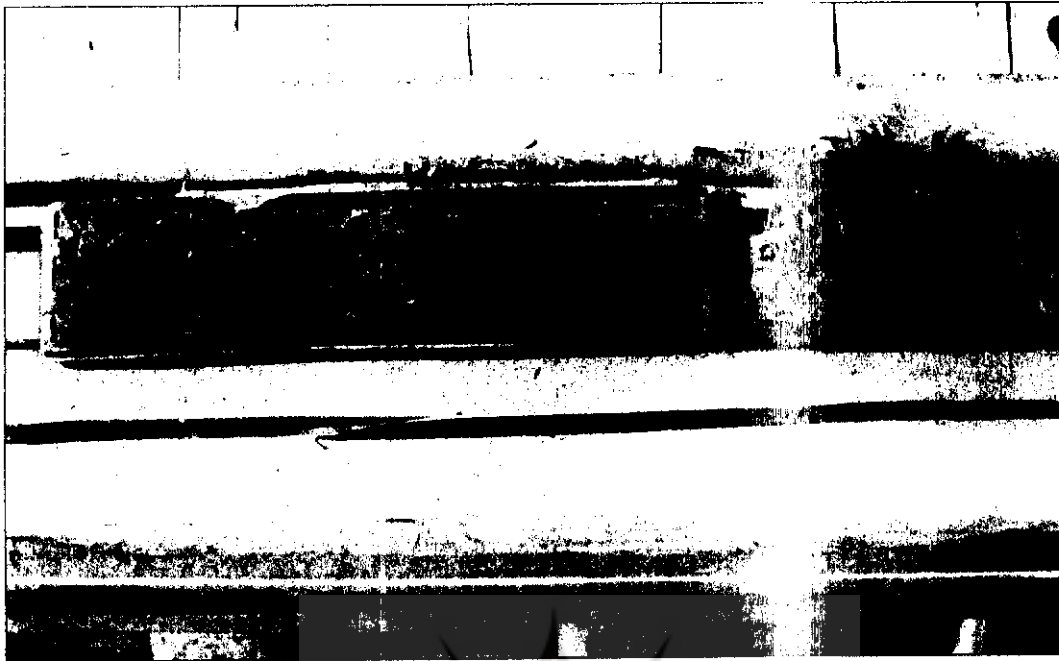

لوچ ۵۹/۲ نمای داخلی به سمت ورودی مسجد جامع استغ

لوچ ۵۹/۱ سرستون مغزنی کاری شده مسجد جامع استغ

پرتال جامع موزم انسانی

شماره ۶۰/۱ - قطعه‌های تثبیت شده با بالکن در بخش داخلی مسجد جامع اسنق

شماره ۶۰/۲ - جزئیات کنده کاری سنگی در بین المشاف مسجد جامع شیراز

لوحة ۶۱/۱ نمای جنوبی مسجد جامع سرور

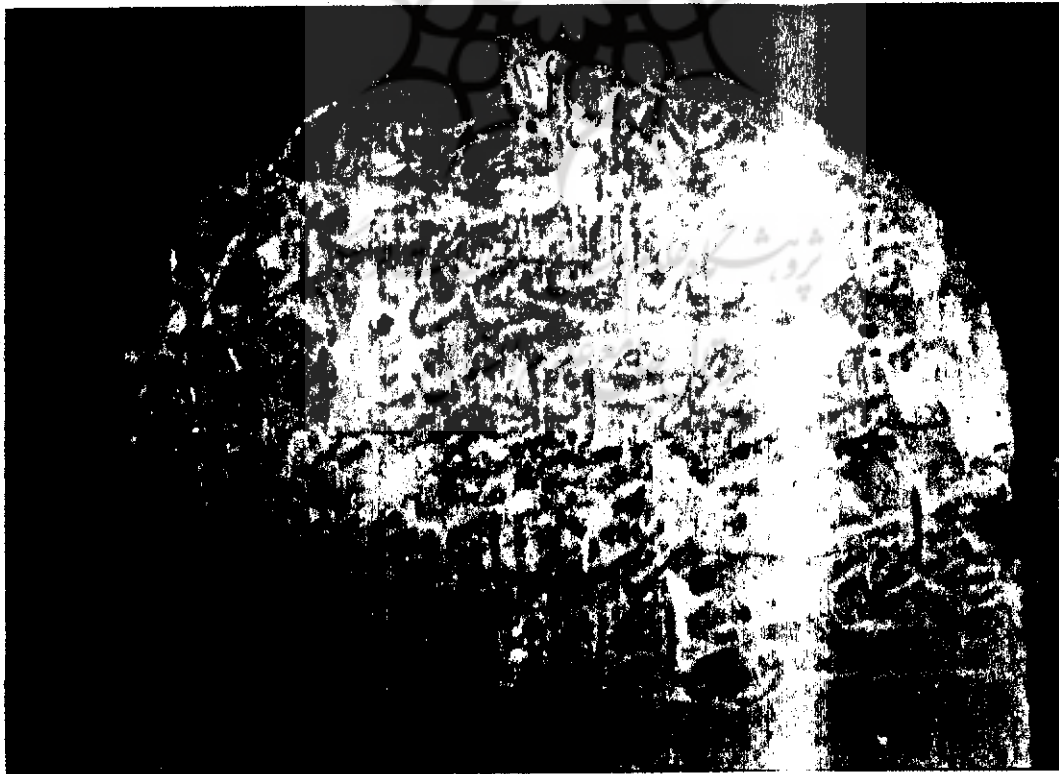

لوحة ۶۱/۲ بخش داخلی مسجد جامع سرور

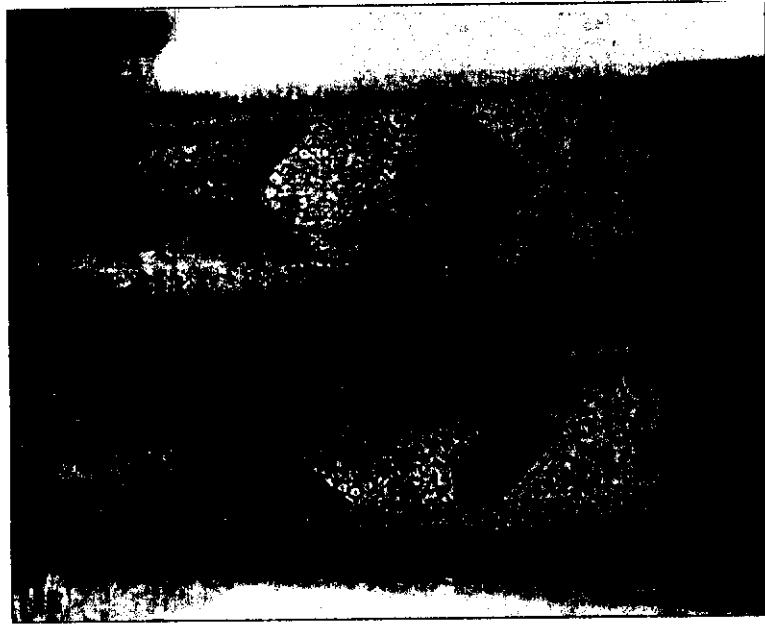

لوح ۶۲/۱- منبر مسجد جامع سرور

لوح ۶۲/۲- کتیبه‌های مسجد جامع سرور

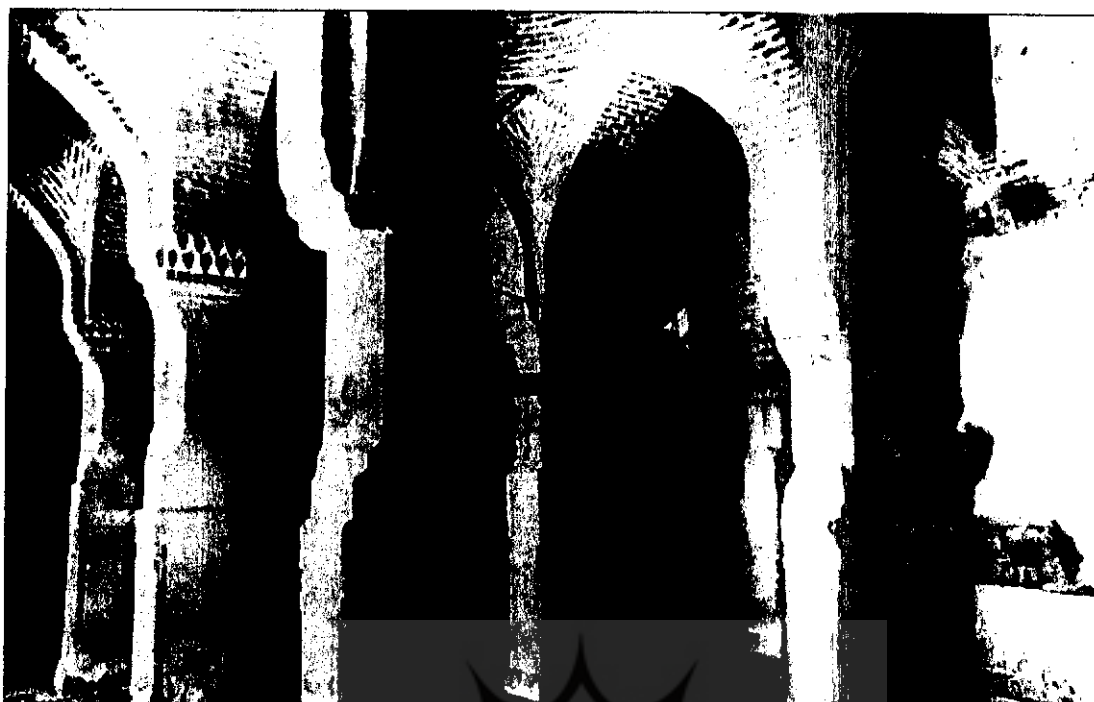

لوحة ۲ / ۱۶۳ در تاربخدار مسجد جامع سرور (۱۵۷۱-۱۵۷۹) (۹۷۹)

لوحة ۱ / ۱۶۳ جزئیات منبر مسجد جامع سرور

لوح ۶۴/۱ نمای داخلی مسجد سنگ

لوح ۶۴/۳ محراب جنبی سمت غربی

لوح ۶۴/۲ محراب جنبی سمت شرق

هدیه شاه صفی

به معمار

مسجد شاه اصفهان

عبدالله قوچانی

در میان اشیاء موزه‌ها، گاهی آثار بی‌نظیری وجود دارد که باعث روشن شدن پاره‌ای از نکات تاریخی و هنری می‌شود. من جمله این اشیاء، یک تیغه فولادی طلاکوب به شماره ۱-۱۵-۲-۹۰ است که در انبار موزه بریتانیا محفوظ است و روی آن اشعار فارسی با طلا، نوشته شده است (تصویر ۱).

طول این تیغه، در وضعیت موجود $49/2$ سانتیمتر و عرض آن $2/2$ سانتیمتر است که هر طرف لبه آن تا انتها دارای شیب است که به شکل معکوس به طرح زیبایی منتهی می‌شود. (تصویر ۲)

روی این تیغه سه بیت شعر فارسی بخط نستعلیق نوشته شده که قسمت اعظم بیت دوم آن پاک شده و جز چند کلمه خوانا، چیزی باقی نمانده است.

در اشعار فارسی نام شاه صفی و نام معماری به نام علی اکبر آمده است و از اشعار اینگونه بر می‌آید که این تیغه به نام ستاره

معرفی شده است و در انتهای اشعار تاریخ آن با حروف ایجد ذکر شده است. متن اشعار این ستاره (تصاویر ۳ تا ۵) چنین است:

ستاره زشهنشاه عصر شاه صفی

رسید در کف معمار بحق علی اکبر

.....عماد این؟ زمین...

.....اختر

طلب نمودم از عقل سال اتمامش

سعود سبعه بگفتا ستاره‌ام بسفر

با احتساب جمله ستاره‌ام بسفر مصراع آخر در حساب ایجد،

تاریخ ۱۰۳۹ هجری قمری می‌شود که سال دوم سلطنت شاه

صفی می‌باشد.

با توجه به آمدن کلمه ستاره در ابتدای شعر و در مصرع ماده

تاریخ ساخت ستاره‌ام بسفر، فوراً ستاره آسمانی به ذهن می‌آید،

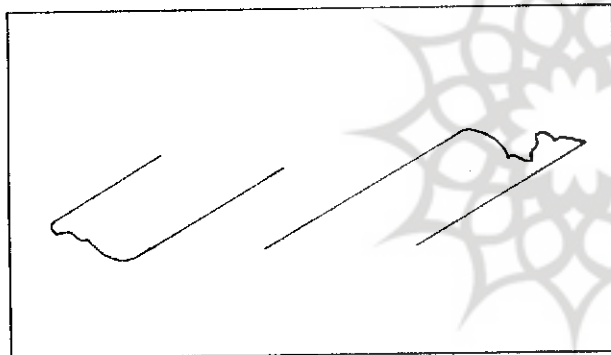
اما با رجوع به لغت نامه‌ها متوجه می‌شویم که این کلمه در واقع

ستاره نیست بلکه ستاره است و حرف ت این کلمه باید با تشدید

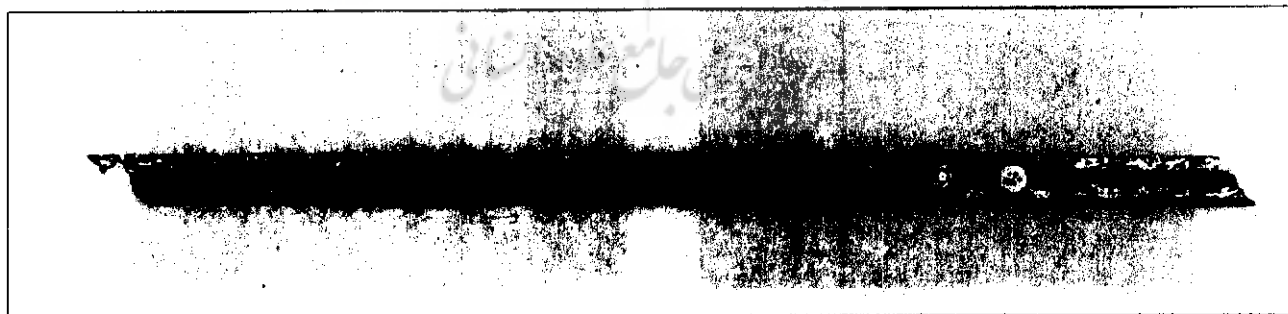
خوانده شود و معنی آن خطکش است و ریشه این کلمه از کلمه

سطر گرفته شده است منتها در شعر و در فرهنگها به جای طاء با

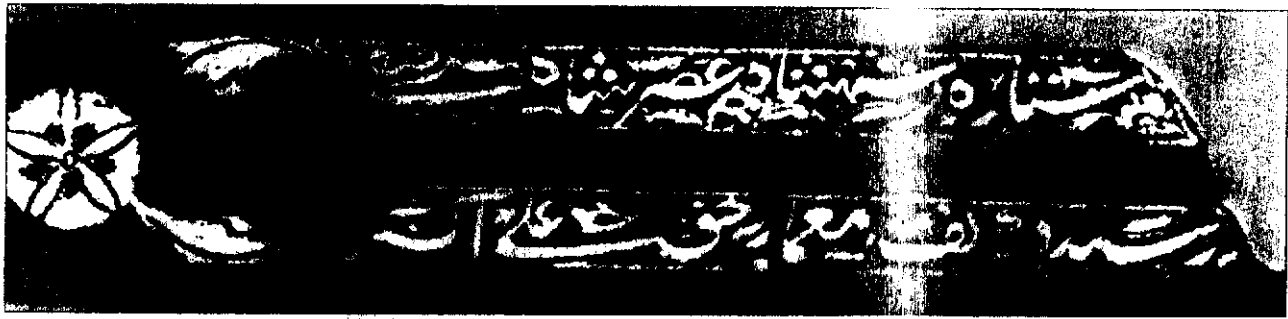
حرف تاء نوشته شده است.

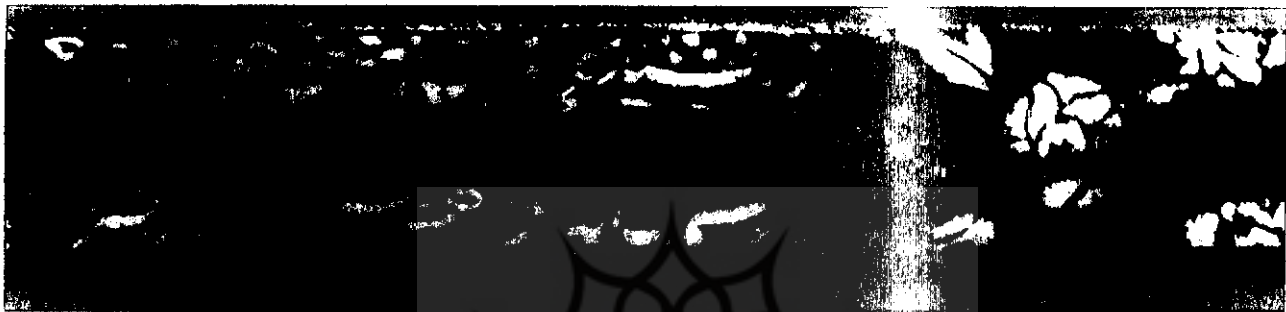
تصویر ۲

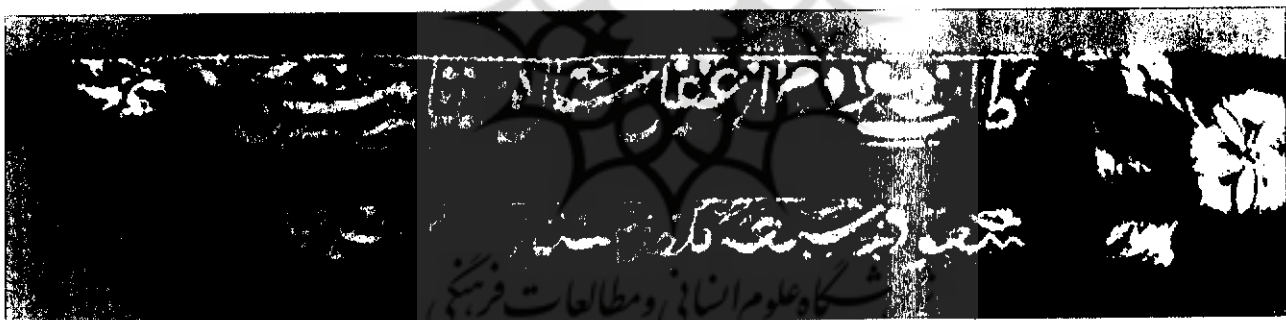
تصویر ۱

تصویر ۳

تصویر ۴

تصویر ۵

۱۰۲۸ هـ ق و سپس کتیبه اطراف محوطه زیر گنبد غربی مسجد شاه با تاریخ ۱۰۲۹ هـ ق و سپس کتیبه اطراف محوطه زیر گنبد غربی مسجد شاه با تاریخ ۱۰۲۹ هـ ق و در ایوان گنبد غربی مسجد شاه با تاریخ ۱۰۴۰ هـ ق می‌باشد، به نظر می‌آید که کتیبه مذکور که بالای درب ورودی قرار گرفته است در یکی از این سه سال ساخته شده باشد و در واقع مسجد شاه اصفهان که به دستور شاه عباس کبیر ساخته شده است، ولی بیشتر کارهای تزئینی آن در زمان شاه صفی به پایان رسیده است و شاه صفی به پاس مهارت و هنرمندی معمار بحق علی اکبر، این خط‌کش فولادی طلاکوب را برسم هدیه به معمار مذکور داده است. متن نوشته‌های سر در ورودی که نام علی اکبر معمار مسجد

شبهه این ستاره در موزه آستان قدس رضوی موجود است، اما ساده و بدون نوشته است، و از لحاظ طول، تقریباً با این ستاره برابر است. یک ستاره کوچک دیگر موجود است در یک جعبه لوازم صحافی. متعلق به مجموعه خاندها عتیقی است (تصویر ۶) که عکس آن در جلد مجله نامه بهارستان شماره ۲، س ۱، پاییز و زمستان ۱۳۷۹، چاپ شده است.

با جستجو درباره معمار علی اکبر نتیجه می‌شویم که نام این معمار بر روی سر در مسجد شاه اصفهان در کتیبه که محمدرضا امامی نوشته، آمده است (تصویر ۷). این کتیبه بدون تاریخ است و با توجه به اینکه قدیمترین کتیبه تاریخ‌دار، که نام محمدرضا امامی روی آن آمده، در محراب شرقی گنبد مسجد شاه با تاریخ